

KAPAK KONUSU

Thomas Henry Huxley ve bilimsel agnostisizm

Arş. Gör. Batuhan AKGÜNDÜZ • Selçuk Üniversitesi Bilim Felsefesi ve Bilim Tarihi Anabilim Dalı

Huxley, bilim ve din ilişkisi söz konusu olduğunda fenomenlerin ötesinde ne olabileceği hususunda bilimsel bir dayanağa sahip olmamızın mümkün olmadığını ve bu konudaki cehaletimizi kabul etmemiz gerektiğini dile getirmektedir. Bu hususta Huxley, agnostik terimini ilk kez kullanan kişidir.

Thomas Henry Huxley (1825-1895)

19. Yüzyılda cereyan eden Darwinci devrimi incelemeye başladığımızda, hiç şüphesiz, karşımıza en başta çıkacak isimlerden biri bu devrimin öncülerinden olan Thomas Henry Huxley (1825-1895)'dir. Öyle ki Darwinci evrime yönelik ateşli savunuculuğu, Huxley'in, "Darwin'in Bulldogu" *şeklinde* adlandırılmasına bile sebep olmuştur. Her ne kadar bu takma isim Huxley'in ölümünden sonra bilinir olmuşsa da bugünkü kullanımı oldukça yaygındır. Darwin'in Bulldogu lakabının çıkış noktası, Henry Fairfield Osborn'un bir anısına dayanmaktadır: "*Huxley'in delici siyah gözleri ve kararlı yüzü, eski dostuna hem hayranlıkla bakıyor hem de onu koruyordu. Huxley sonraları şöyle dedi: 'Ona göz kulak olmam gerektiğini biliyorsun - aslında, ben her zaman Darwin'in bulldogu oldum.'*"[1]

Huxley'in kendisi için kullandığı bu ifade, zamanla, Darwinci evrimi savunmaya yönelik gayretli tutumunu vurgulamak adına dile getirilmeye başlanmıştır. Örneğin *Türlerin Kökeni*'nin yayımlanmasından yalnızca bir sene sonra, 1860 yılında, "Oxford Evrim Tartışması" olarak bilinen bir münazara etkinliği gerçekleştirilmiş, yaratılışçılığı savunan piskopos Samuel Wilberforce (1805-1873)'un karşısına Darwinci evrimi müdafaa etmek maksadıyla Huxley geçmiştir. Yine, Huxley'in, efsaneye göre, maymun soyundan türeme üzerine meşhur ifadesi bu münazarada, Wilberforce'un küçümseyici üslubuna karşı kullanılmıştır:

"Piskopos rakibi Huxley'e küstah bir gülümsemeyle dönerek, büyük bir öğrenme azmiyle, *ona,* büyükbabasının vasıtasıyla mı yoksa büyükannesinin aracılığıyla mı maymundan geldiğini sordu. Bunun üzerine Bay Huxley bilinçli bir biçimde yavaş yavaş doğruldu. Hafif uzun boylu, sert ve solgun, aynı zamanda, çok sessiz ve çok ciddiydi; önümüzde durdu ve bu zamana kadar kimsenin dile getirmediği o muazzam sözleri söyledi. *... Huxley, atasının maymun olmasından utanmayacağını, asıl kendisine utanç verecek olan şeyin, kendisine bahşedilen yeteneği hakikati gizlemek için kullanmak olacağını dile getirdi. "*[2]

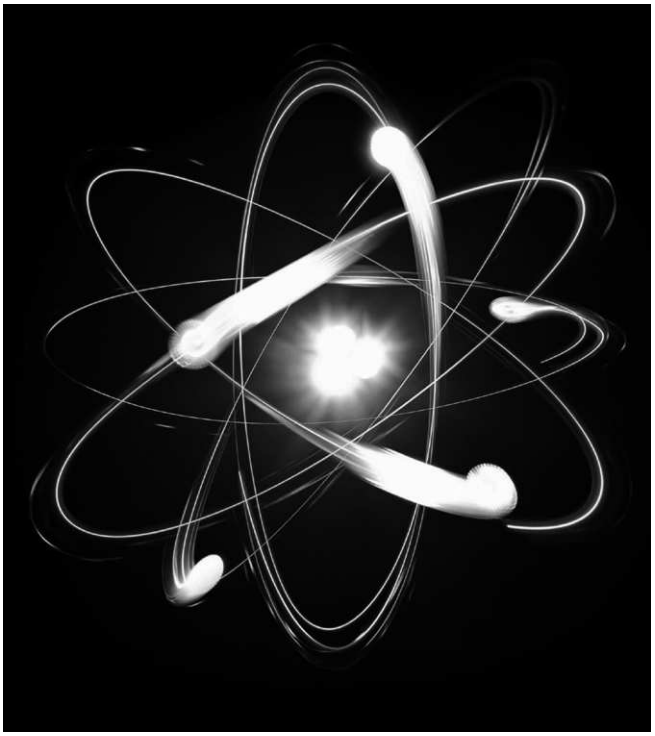
Huxley'in yaratılışçı itirazlara karşı tek çıkışı Oxford'taki münazaradan ibaret değildir. Nitekim bu münazarayı, Richard Owen (1804-1892) ile

> “Darwinci evrime yönelik ateşli savunuculuğu, Huxley'in, "Darwin'in Bulldogu" şeklinde adlandırılmasına bile sebep olmuştur.”

1) Henry Fairfield Osborn, "A student's reminiscences of Huxley", *Biological lectures delivered at the Marine Biological Laboratory of Wood's Hole, in the summer session of 1895*. Ginn & company, Boston, 1896, vol. 4, s. 32. Aktaran: https://www.linnean.org/news/2019/07/01/1st-july-2019-why-there-was-no-darwins-bulldog (son erişim tarihi 30.07.2021)

2) Isabella Sidgwick, "A Grandmother's Tales", *Macmillan's Magazine*, LXXVIII, no. 468, Oct. 1898, s. 433-434. Aktaran: J. R. Lucas, "Wilberforce and Huxley: A Legendary Encounter", *The Historical Journal, vol. 22, no. 2, Jun. 1979, s. 313-314.*

gerçekleştirdiği "Hipokampus Tartışması[3]"ndan bağımsız değerlendiremeyiz. Huxley'in Owen ve Wilberforce gibi isimlerle gerçekleştirdiği tartışmanın özünü, dinsel öğretilerden destek alarak insanı eşsiz bir konuma yerleştiren ve onu doğadan koparan düşünce oluşturmaktadır. Huxley, bu düşünceye karşı çıkmış ve insanı diğer canlılarla aynı doğa yasalarına tabi tutan Darwinci Evrim Kuramı'nı savunmuştur.

"Agnostisizm, ister eski ister modern olsun, bilimin özüdür."

Huxley, bilim ve din[4] ilişkisi söz konusu olduğunda fenomenlerin ötesinde ne olabileceği hususunda bilimsel bir dayanağa sahip olmamızın mümkün olmadığını ve bu konudaki cehaletimizi kabul etmemiz gerektiğini dile getirmektedir. Bu hususta Huxley, *agnostik* terimini ilk kez kullanan kişidir[5]:

"Yirmi yıl kadar önce, metafizikçilerin ve hem ortodoks hem de heterodoksların büyük bir özgüvenle dogmatikleştirdiği çeşitli konularda, benim gibi; aslında umutsuzca cahil olduğumuzu itiraf eden insanları belirtmek için "Agnostik" kelimesini icat ettim.

1. Agnostisizm, ister eski ister modern olsun, bilimin özüdür. Bu basitçe, bir insanın bilimsel dayanağı olmadan bildiğini ya da inandığını iddia edemeyeceği anlamına gelir.

2. Sonuç olarak Agnostisizm, yalnızca popüler teolojinin büyük bölümünü değil, aynı zamanda anti-teolojinin de büyük bir kısmını bir kenara bırakır. Genel olarak, heterodoksinin "saçmalıklar"ı benim için ortodoksiden daha saldırgandır, çünkü heterodoksi akıl ve bilim tarafından yönlendirildiğini ileri sürer ve ortodoksi bunu yapmaz.

> Huxley, bu noktada, bilinemeyeni bilemeyeceğimiz hususundaki cehaletimizi kabul etmemiz gerektiğini dile getirir.

3. Bilimsel eleştirinin, mevcut dinlerin bünyesine giren doğaüstücülük biçimlerine zarar vereceğinden hiç şüphem yok. Herhangi bir sözde mucizenin yargılanmasında bilimin hükmü "kanıtlanmadı". Ancak gerçek Agnostisizm, doğadaki varlığın, hareketin ve yasalara uygun işleyişin, mitolojilerde anlatılanlardan daha muazzam mucizeler olduğunu ve sadece göklerde ve yerde değil, dünyanın ötesinde, felsefemizde hayal edemeyeceğimiz, bilinir evreni aşan şeyler olabileceğini göz ardı etmeyecektir. Teolojik "gnosis", dünyanın bir sihirbazın evi olduğuna inanmamızı sağlarken anti-teolojik "gnosis" ise ondan, Yasa ve Kuvvet adlı iki kör çocuk tarafından yapılmış bir "ucube" gibi söz eder. Agnostisizm basitçe, fenomenlerin ötesinde ne olabileceğine dair hiçbir şey bilmediğimizi söyler."[6]

Huxley'in agnostisizmi bilim merkezlidir. Bu bağlamda agnostisizm, bilime, olguların dışına çıkamayacağı bir sınır çizmektedir. Bu amaçla, sadece teizm değil, ateizm de yalnızca doğadaki fenomenlerle ilgilenen bilimin faaliyet sahasının dışında bırakılmıştır. Huxley, teist ve ateist "gnosis"lerin, bilimin yöntemine girmediğini, böylece bilim aracılığıyla geçerlilik kazanamayacağını belirtmektedir. Bilim-dışı kalan, dolayısıyla bilim vasıtasıyla açıklanamayan *metafizik düşünceler*, insan bilgisinin sınırlarını aşmaktadır. İnsan bilgisinin sınırlarını aşan bu düşünceler ise bilinemezdir. Huxley, bu noktada, bilinemeyeni bilemeyeceğimiz hususundaki cehaletimizi kabul etmemiz gerektiğini dile getirir.

Agnostisizm temel bir ilkeden hareket eder: Kesinlik kaygısı taşıyan herhangi bir önerme, onu mantıksal olarak gerekçelendiren herhangi bir kanıttan yoksunsa, bu önermenin nesnel doğruluğundan emin olduğumuzu söylemek mümkün değildir.[7] Ancak bu zamana kadar materyalizm-idealizm, ateizm-teizm tartışma-

3) Tartışmanın özü, insan beyninde küçük bir kıvrım olan hipokampus minörün, Owen tarafından yalnızca insana has olduğunun iddia edilmesi neticesinde Huxley'in bu yapının bütün insansı maymunlarda bulunduğunu kanıtlaması çerçevesinde gerçekleşmiştir. Stephen Jay Gould, Darwin ve Sonrası Doğa Tarihi Üzerine Düşünceler, çev. Ceyhan Temürcü, Say Yayınları, İstanbul, 2013, s. 55-56.

4) İleride görüleceği üzere, burada din ile kastedilen kilise merkezli, çürük bir metafizik zemine dayanan dogmatik görüşler yığınıdır.

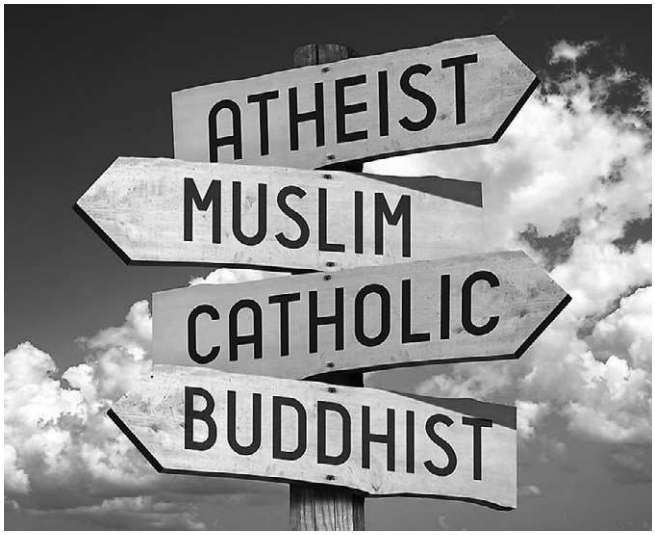
5) Huxley agnostik terimini ilk kez 1869 yılında kullandığını dile getirmiştir. Bununla birlikte terim, yazılı olarak, ilk defa 1878 yılındaki *Hume* eserinde tespit edilebilmektedir. Bu yazıda, ağırlıklı olarak, Huxley'in 1889 yılında *The Nineteenth Century* dergisinde agnostisizm üzerine yayımladığı üç makaleden yararlanılmaktadır: "Agnosticism", "Agnosticism: A Rejoinder", Agnosticism and Christianity".

6) "The Agnostic Annual", 1884. https://mathcs.clarku.edu/huxley/UnColl/Rdetc/AgnAnn.html (son erişim tarihi: 30.07.2021).

7) "Agnosticism and Christianity", 1889. https://mathcs.clarku.edu/huxley/CE5/Agn-X.html (son erişim tarihi: 30.07.2021).

ları kendini sürekli tekrar edecek biçimde -yirmi beş asırdır- devam etmiş, bu bağlamda *felsefe taşı* her seferinde bir tepeye çıkıp olduğu yere geri yuvarlanmıştır. Dolayısıyla, bugün baktığımızda Hume ve Kant'ın da fark ettiği gibi felsefe taşı, yirmi beş asır önce başladığı yerde durmaktadır.[8]

Bilgi yetimizi fenomenal alanla sınırlama düşüncesi elbette bize Kant'ı anımsatmaktadır. Bu hususta Bernard Lightman şu ifadeleri kullanır:

Agnostik ilkenin teolojiye ve kiliseciliğe mesafesi eşit değildir.

"Huxley, agnostisizmi, bilgiyi fenomenal alanla sınırlayan ve Kant'ın insan zihninin içsel sınırlamalara tabi olduğu fikrine dayanan bir teori olarak kavradı. ... Numen dünyasının bir parçası olarak adlandırılabilecek herhangi bir nesne, insan bilgisinin sınırlarının ötesinde kabul edildi."[9]

Huxley'in Hume'dan ve bittabi Kant'dan etkilendiği aşikâr olsa da onu en az bu iki filozof kadar etkileyen bir başka isim, çağdaşı, Kantçı Hıristiyan düşünür Henry Longueville Mansel (1820-1871)'dir.[10] Mansel, 1859 yılında yayımlanan *Limits of Religious Thought* [Dini Düşüncenin Sınırları] adlı eserinde insan bilgisine, özelde akıl ve inanç üzerine düşünme yetisine, bir sınır çekmeye dair epistemolojik bir tartışma üzerine yoğunlaşmıştır:

"Hiçbir şey bilmediğini varsayan sahte alçakgönüllülük, çoğu zaman her şeyi bildiğini varsayan sahte gurur kadar tehlikelidir. Akıl ve İnanç alanlarının kapsamı, bilgimizin ve cehaletimizin sınırları açıkça belirlenmelidir, aksi takdirde kendimizi dogmatizme dogmatik bir biçimde itiraz ederken ve aklın değersizliğini kanıtlamak için akıl yürütürken bulabiliriz."[11]

Huxley'in, Hume, Kant ve Mansel'den etkilenerek geliştirdiği agnostik ilkenin, bilimsel yönteme kılavuzluk etme maksadıyla, fenomeni aşan metafizik düşünceleri ekarte etmeyi öngörmesi, öte yandan, temel bir sorunu da beraberinde getirmektedir. Şayet bilgimizi fenomenlerle sınırlarsak, dış dünyanın varlığı, nedensellik, doğanın bütünlüğü gibi bilimin temel varsayımlarını da saf dışı bırakmamız gerekecektir. Bu itiraz, agnostik ilkenin kapsamını anlayabilmek açısından yararlıdır.

Agnostik ilke, fenomenlerden yola çıkarak elde edilen mantıksal çıkarımları elememektedir. Ancak nesnel akıl yürütmeden yoksun, doğrudan metafiziğe dayanan dogmatik ön kabulleri reddetmektedir.[12] Bunu daha iyi anlayabilmek için Huxley'in teoloji ve kiliseciliğ arasında yaptığı ayrıma göz atmak faydalı olacaktır.

Agnostik ilke, fenomenlerden yola çıkarak elde edilen mantıksal çıkarımları elememektedir.

Agnostik ilkenin teolojiye ve kiliseciliğe mesafesi eşit değildir. İlk olarak agnostisizm ile teoloji arasında bir çatışma olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim teoloji için bilim bir anlam ifade ederken, diğer taraftan, kilisecilik, teolojinin bir biçiminin doğruluğuna ilişkin önceden belirlenmişlikle hareket eder. Teolojinin *logo*suna uygun düşecek şekilde ilerleyen *bilimsel teolog* önyargı ve öznelliğin tarafı olmak istemeyeceği ve olası olduğunu düşündüğü sonuçları gerekçelendirme peşinde olduğu için çoğu agnostikten farklı sonuç elde edecek[13] olsa bile agnostik ilke ile paralellik göstermektedir.[14]

Kiliseciliğin önyargılı ve öznel tutumuna karşı agnostisizm, nesnellik ilkesinden güç almaktadır. Huxley'e göre kilise, eğer, Hıristiyan ulusların tarih boyunca gerçekleştirdikleri ikiyüzlülükleri, gaddarlıkları, yalanları, katliamları ve insan olmanın yükümlülüklerine karşı ihlallerini bir görüşte fark edebilirse, Cehennem bunların yanında pirüpak gözükecektir.[15] Böylece agnostik ilke, mantıksal ve bilimsel gerekçelendirme ölçütü olduğu kadar eleştirel ve nesnel değerlendirme yapabilmenin aracı olarak da karşımıza çıkmaktadır.

8) A. g. m.

9) Bernard Lightman, *The Origins of Agnosticism: Victorian Unbelief and The Limits of Knowledge,* USA: 2019, John Hopkins University Press, s. 15.

10) Ayrıntılı bilgi için bkz. Lightman, a.g.e., s. 106.

11) Henry Longueville Mansel, The Limits of Religious Thought: Examined in Eight Lectures, New York: 2009 [1867], Cambridge University Press, s. 16.

12) Bu noktada Kant'ın aşkınsal (transandantal) ile aşkın (transandant) arasında yaptığı ayrımı hatırlamak yeterli olacaktır.

13) Burada bilimsel teologun elde edeceği sonuçtaki farklılık, aşkınsal olan üzerine eğilen agnostiklerin aksine teologun aşkın olanı elde etme ihtimali üzerinden vurgulanmış gözükmektedir. Ancak agnostik ilke ile teolojiyi burada paralel kılan, en başta, nesnel bir biçimde çıkarımlardan hareket etmeleridir.

14) "Agnosticism and Christianity", 1889. https://mathcs.clarku.edu/huxley/CE5/Agn-X.html (son erişim tarihi: 30.07.2021).

15) "Agnosticism", 1889. https://mathcs.clarku.edu/huxley/CE5/Agn.html#note11 (son erişim tarihi: 30.07.2021).

Neticede Huxley'in agnostisizmi, bilimsel yöntemi uygularken nasıl bir ilke benimsemesi gerektiğini gösteren bir kılavuzdur. Bilimsel agnostisizm olarak adlandırılan bu kılavuzu şu maddelerle özetlemek mümkündür:

> Huxley'in agnostisizmi, bilimsel yöntemi uygularken nasıl bir ilke benimsemesi gerektiğini gösteren bir kılavuzdur.

1-) Bilimsel yöntemin nesnesi yalnızca fenomenlerdir.

2-) Bilimsel yöntem, fenomenlerden yalnızca nesnel bir biçimde *bilgi* elde etmek için kullanılır.

3-) Bilgi elde etmenin yolu, fenomen hakkında mantıksal bir dayanağa sahip olmaktır. Mantıksal dayanağı olmayan bir önerme, bilim-dışıdır.
4-) Bilim-dışı önermeler insanın bilgi yetisini aşmaktadır.

5-) Bilgi yetimizi aşan önermeleri bilmemiz olanaksızdır.[16]

6-) Agnostisizm, bu gerçeğin farkında olmaktır.

7-) Agnostisizm, peşin hükümlülüğe karşıdır.

8-) Agnostisizm, önermelerini gerekçelendirme kaygısı taşıyan teoloji ile karşıt değildir.

9-) Agnostisizm, önyargıdan ve öznellikten sıyrılamayan kiliseciliğe karşıdır.

10-) Agnostisizm, herhangi bir önermeyi dayatma, dogmatikleştirme ve ona ahlaki bir değer yükleme kaygısı taşımaz. Aksine, agnostisizmin hedefi, bireyi *dogmatik uykusundan uyandırmaktır*.[17]

Agnostisizmin hedefi, bireyi dogmatik uykusundan uyandırmaktır.

Kaynakça

Gould, S. J. (2013). *Darwin ve Sonrası Doğa Tarihi Üzerine Düşünceler*, çev. Ceyhan Temürcü, İstanbul: Say Yayınları.

Huxley, T. H. (1884). "The Agnostic Annual".

Huxley, T. H. (1889). "Agnosticism and Christianity".

Huxley, T. H. (1889). "Agnosticism: A Rejoinder".

Huxley, T. H. (1889). "Agnosticism".

Huxley, T. H. (2009 [1893]). *Evolution and Ethics: Delivered in the Sheldonian Theatre, May 18, 1893*, New York: Cambridge University Press.

Lightman, B. (2019). *The Origins of Agnosticism: Victorian Unbelief and The Limits of Knowledge*, USA: John Hopkins University Press

Lucas, J. R. (1979). "Wilberforce and Huxley: A Legendary Encounter", *The Historical* Journal, vol. 22, no. 2, s. 313-330.

Mansel, H. L. (2009 [1867]). *The Limits of Religious Thought: Examined in Eight Lectures*, New York: Cambridge University Press ,

Sidgwick, I. (1898). "A Grandmother's Tales", *Macmillan's Magazine*, LXXVIII, no.) 468, s. 425-435.

16) Huxley, bilgi yetimizi aşan önermelerin bilinemezliğine dair Sokrates örneğini verir. Bilindiği üzere Sokrates'ten önce İlk Çağ Felsefesi temelde doğa ve varlık felsefesi üzerinden hareket etmekteyken, Sokrates ile birlikte odak noktası insan ve etik olmuş, sonrasında doğa, varlık, insan ve etik üzerine problemlerin birlikte ele alındığı sistematik dönemin önü açılmıştır. Huxley, Sokrates'in, felsefi odağı, doğadan insana kaydırmasının sebebinin, onun fiziksel dünyaya dair bilgimizin sınırına ulaştığımızı ve daha fazlasını bilmemizin mümkün olmadığını fark etmesinde yattığını dile getirmekte ve bunu bir çeşit ters agnostisizm olarak değerlendirmektedir. Thomas Henry Huxley, *Evolution and Ethics: Delivered in the Sheldonian Theatre, May 18, 1893*, New York: 2009 [1893], Cambridge University Press, s. 22.

17) "Agnosticism: A Rejoinder", 1889. https://mathcs.clarku.edu/huxley/CE5/Agn-R.html (son erişim tarihi: 30.07.2021).